

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Gejza Horák CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

E. Bajzíkova, V. Betáková
CSc., PhDr. G. Horák CSc.,
prof. PhDr. J. Horecký DrSc.,
I. Masár, J. Matejčík Csc.,
PhDr. J. Oravec DrSc., K.
Palkovič, prof. PhDr. J. Ru-
žička DrSc., člen korešpon-
dent SAV, J. Sabol, E. Smieš-
ková, M. Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

ROČNÍK 3 — 1969 — ČÍSLO 1

OBSAH

G. Horák, Ako ďalej? . . . 3

Hlasy o slove

B. Hečko . . . 7

•

Čítame Slovník slovenského jazy-
ka . . . 9

E. Jóna, Prídavné mená k miest-
nym názvom . . . 12

V. Uhlár, Závady, Lehoty, Vole,
Závadky . . . 16

Rozličnosti

Zo slovenských ľudových názvov
húb. M. Majtánová . . . 22

K jednému prípadu nesprávneho
písania veľkých písmen. L.
Dvonč . . . 24

Slovenský priemysel kameňa? I.
Masár . . . 26

Správy a posudky

Na každý deň slovenčina. M. Pi-
sárčiková . . . 27

„Tlačiarenské“ umenie mení svet
— ale nesmie meniť ustálené
zásady jazyka. M. Marsi-
nová . . . 29

Spytovali ste sa

Pät desatin bodu a päť a pol am-
péra. I. Masár . . . 31

Tlmočiť, vybaví, a nie vyriadiť
pozdrav. J. Jacko . . . 32

Filtrovaná káva. M. Pisárčiko-
vá . . . 32

KUL TÚRA SLOVA

1969

ROČNÍK 3

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU • ORGÁN
JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

KUL TURA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného
ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Gejza Horák CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

E. Bajžíková, V. Betáková CSc.,
PhDr. G. Horák CSc., prof. PhDr.
J. Horecký DrSc., I. Masár, J. Ma-
tejčík CSc., PhDr. J. Oravec DrSc.,
K. Palkovič, prof. PhDr. J. Ružička
DrSc., člen korešpondent SAV, J.
Sabol, E. Smiešková, M. Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

Ako ďalej?

GEJZA HORÁK

1. Keď sme na konci roku 1966 mali v Smoleniciach konferenciu o kultúre spisovnej slovenčiny a schvaľovali sme Tézy o slovenčine,¹ ktoré v základe koncipoval riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra profesor Jozef Ružička, vtedy akademik Ján Stanislav na zdôraznenie ich významu povedal, že je to *zlato pre slovenčinu a pre slovenský národ*. Radi s takýmto nadšeným odobrením súhlasíme, lebo Tézy o slovenčine anticipovali vyrovnanie našich dvoch slovanských národov v rámci federalizovanej Československej socialistickej republiky a uzatvárajú návratné, hoci dávno už zvetrané škriepky o tom, či Slováci sú osobitný slovanský národ a či slovenčina je osobitný slovanský jazyk. Na čo Slováci mali dávno právo, i lákavo na papieroch zmluvami potvrdené, to sa teraz predralo do života. Nuž radujeme sa a radujme sa Slováci — ale i Česi.

Radosť sa týka celej našej dvojdielnej budúcnosti, a v nej i budúcnosti slovenčiny. Veď rozvoj každého jazyka súvisí so životom a závisí od života národa, ktorý si ho utvoril a používa ho ako reprezentatívny dorozumievací prostriedok, a tak vo federalizovanom štáte silou prirodzeného vývinu vecí očakávame nebývalé ustálenie i rozkvet spisovnej slovenčiny ako základnej, najzávažnejšej podoby národného jazyka.

„V minulosti nebolo dosť času ani pokoja, aby sa stavba spisovnej slovenčiny vypracúvala a vypracovala do podrobností a aby sa ustálila v celom rozsahu,“ zisťuje sa výstižne v šiestej téze. Teraz sa otvára

¹ Ich základné znenie je v druhom čísle prvého ročníka Kultúry slova, str. 33—40.

obdobie, v ktorom by malo byť dosť času (mali by sme mať kedy) a dosť pokoja na vyrovnaný život spisovnej slovenčiny, teda na jej všestranný rast, dotváranie, na jej vyčerpávajúci výskum, na jej normovanie (kodifikovanie), ale najmä na jej rozšírenie a vrastanie do celého verejného života, aby sme ju v ustálenej, normovanej podobe nielen počúvali a čítali, lež aby sme ňou i hovorili a písali. Posledným konštatovaním sme chceli naznačiť všeobecnú aktivitu, ktorou sa má zaplňať, podopierať i vrúbiť ďalší vývin slovenčiny.

2. Ak sa hovorí o ďalšom vývine spisovnej slovenčiny, prichodí zodpovedať otázku, postavenú ako tému našej krátkej úvahy na začiatok tretieho ročníka časopisu Kultúra slova. — Ako ďalej? Aký vývinový princíp uplatniť v ďalšom živote spisovnej slovenčiny? Na nastolenú otázku odpovedáme spomenutou šiestou tézou: *Základnou vývinovou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je rozvoj podľa vlastných zákonitostí*. Nebudeme tu širšie spomínať umelé — násilné a hoci aj uhladene prehovárajúce zbližovanie slovenčiny s češtinou. Na tento pomyslený, lebo fiktívny a deštruktívny princíp postupného zánikového rozvoja máme jednoduchú odpoveď: Prirodzený rozvoj slovenčiny (veď iba rozvoj podľa vlastných zákonitostí je rozvojom prirodzeným) spisovnú slovenčinu od češtiny neoddieli; zostane ona, bude i naďalej najbližšou sestrou češtiny, pravdaže, teraz už *plnoprávnou*, ktorá pri nej pevne stojí, hoci ani k iným slovanským sestrám sa neprestáva hlásiť; to je neodklonná deviza celých jej dejín. — Ostať sebou neznáči zapierať svoju pokrvnosť.

Ale nie iba k šiestej téze z Téz o slovenčine sa hlásime pri odpovedi na otázku Ako ďalej. Prihlasujeme sa k nim a pridržame sa ich všetkých dvanástich, ba budeme ich v našom časopise vyplňať prácou. Tým našim i nenaším ľuďom, ktorí by v Tézach o slovenčine chceli vidieť a počuť (alebo skôr prepočuť) len hlas jednotlivca, nie celkom odborné a časové vlastenecké volanie, odkazujeme. — Po prvé, Tézy o slovenčine nie sú už dnes (a to nám ich autor dozaista vďačne prepáči) jednotlivcovou úvahou o slovenčine, lež celonárodným krédom, heslom i dokumentom. Po druhé, Tézy o slovenčine sú našťastie práve také, aké slovenský národ pred prebojovaním česko-slovenskej federácie potreboval a znamenité preto, lebo ich netreba prerábať ani teraz, keď sa na federatívnom základe organizuje verejný život v obidvoch našich národných republikách, v celom našom štáte. Po tretie, Tézy o slovenčine stoja na celom doterajšom výskume slovenčiny, pravdaže (ako ináč ani nemôže byť), nechýba im ani vlastenecký tón. Sú formulované tak, aby im každý porozumel: rozumom i srdcom. Za nimi stojí odbornosť i vlastenectvo. Práve preto sú naše, znárodnievajú a veríme, že znárodnejú naplno uvedomením i cez činy. Z nášho života vyrástli a jeho potrebám poslúžia. Nijakému inému národu ich nevnučujeme, ba ani na napodobnenie nenúkame.

3. V krátkej úvahe nemožno a hádam ani netreba rozpisovať odpoveď na otázku nastolenú v nadpise. Vyberáme iba to, čo pokladáme v najbližšej budúcnosti v okruhu prakticky orientovanej časti slovenskej jazykovedy za najdôležitejšie; súhlasíme tu s konštatovaním pri jedenástej téze: „Najviac nedostatkov sa dnes zisťuje vo výslovnosti a pri používaní istých vrstiev slovnej zásoby.“

Podľa toho a v súlade s požiadavkou, ktorú v prvom čísle nášho časopisu vyslovil zasluhujúci umelec Viliam Záborský (že treba venovať zvýšenú pozornosť hovorenému slovu), sa pousilujeme, aby sme slovenskej verejnosti čím skôr predložili a na používanie odovzdali kolektívne koncipované Pravidlá slovenskej výslovnosti. V Slovenskej ortoepickej komisii sa na nich usilovne pracuje a ich text má byť na konci tohto roku prichystaný na knižné vydanie a také verejné schválenie, aké majú u nás Pravidlá slovenského pravopisu. Docieli sa tým v jazykovej kultúre vyrovnanie medzi výslovnosťou a pravopisom, pri ktorom všeobecne platná a schválená normatívna príručka už tradične takmer štyri desaťročia jestvuje. Verejná mienka v okruhu pravopisných chýb bola donedávna priam nemilosrdná,² pohrdaním prenasledovateľa a bilagom polointeligenta označovala toho, kto urobil takzanú hrubú pravopisnú chybu. Naproti tomu privierala obidve oči pri chybách vo výslovnosti. (Nieкто napíše *umi* s mäkkým *i*, lebo predpokladá, že v rozk. spôsobe vždy treba písať mäkké *i* — a je z toho v úrade škandál, no keď dakto druhý vo verejnom prejave vyslovuje *robit* a *dieta* s tvrdými spoluhláskami, to mu akosi prepáčime.) Bude me ďalej ovplyvňovať verejnú mienku, a to nie azda tak, aby si ani pravopisné chyby nevšímala, lež aby pri jedných i druhých taktne vynucovala nápravu. Jedny i druhé platné pravidlá sú všeobecne záväzné.

Druhé pole, ktorému treba venovať zvýšenú pozornosť, je okruh slovnej zásoby. Najviac chýb sa tu v hovorených i písaných prejavoch robí v tom, že sa bez uvaženia a bez potreby do slovenčiny prenášajú české slová a výrazy tam, kde máme vecne, systémovo i funkčne primeraný výraz vlastný. A neraz pritom (povedané obrazne) zamieňame hrudky vlastného číreho zlata za lacnú bižutériu. Veľa takých nepotrebných výpožičiek je v administratívnych písomnostiach (napochytre prepisovaných z češtiny). Preto na prvé miesto v nasledujúcich rokoch staviame dokončenie Česko-slovenského slovníka. Na slovníku sa v jazykovednom ústave intenzívne pracuje a rukopis bude do konca budúceho roku pripravený do výroby.³ Tento slovník vo veľ-

² Mohlo by sa povedať i krátkozrako nemilosrdná.

³ Zásady (konceptiu) Česko-slovenského slovníka uverejníme v tomto ročníku nášho časopisu.

kej miere poopravuje i to, čo Slovník slovenského jazyka benevolentne alebo poslušne v zmysle pomýlenej zbližovacej teórie nepreosial.

Významné poslanie v oblasti slovnej zásoby má splniť chystaný Krátky slovník spisovnej slovenčiny. Preverí štylistickú hodnotu slov, ako sa uvádza v šesťdielovom Slovníku slovenského jazyka, doplní z domácej slovnej zásoby to, na čo sa pozabudlo a čo sa do praktického jednozväzkového slovníka má dostať, vynechá, čo v bežnom používaní spisovnej slovenčiny sa neuplatňuje, a vylúči to, čo sa do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny malo vstrieť tendenčne, z mimojazykových dôvodov, a teda celkom krátkozrako.

Príprava Krátkeho slovníka spisovnej slovenčiny si vyžiada dlhší čas ako zostavenie Česko-slovenského slovníka. Teraz sa v Jazykovednom ústave v zmysle vypracovanej a schválenej koncepcie konajú prípravné práce. Jednou z nich je kolektívny prieskum Slovníka slovenského jazyka, ktorého výsledky sa uverejňujú v každom čísle nášho časopisu pod nadpisom Čítame slovník slovenského jazyka.⁴

V uvedených slovníkových prácach praktického rázu sa pozorne bude uplatňovať zásada *Napredovanie cez návrat k sebe*. Táto zásada má i svoje všeobecné oprávnenie. Keď sa múdro pridržíme svojho (tradície i rozumu), najlepšie sa zapíšeme i vo svete.

4. Aké spoločenské ovzdušie si vyžaduje uvedená významná časť práce slovenských jazykovedcov? Žiada si atmosféru dôvery. Jazykovedci v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV spolu s tými, čo pracujú na Univerzite Komenského v Bratislave a na iných našich univerzitách ako vysokoškolskí učitelia, budú pracovať a spolupracovať vo výskume, v praktickom uplatňovaní výskumov i vo výchove mládeže tak, aby im slovenská verejnosť verila, že čo robia, robia statočne a dobre: že sú odborníci i pokrokoví vlastenci.

⁴ Koncepcia Krátkeho slovníka spisovnej slovenčiny bude uverejnená v jedenástom zväzku zborníka Jazykovedné štúdie.

HLASY O SLOVE

Uverejňujeme časť rozhovoru hlavného redaktora dr. G. Horáka s prekladateľom dr. Blahoslavom Hečkom. Prekladateľ odpovedal na tieto otázky:

1. Mohli by ste nám povedať niečo o prameňoch, z ktorých živíte reč svojich prekladov?

Slovná zásoba, bohatstvo reči, povrávok, zvrátov, porekadiel a prísloví západoslovenského nárečia, v ktorom som sa vyjadroval do 18. roku svojho života, nie sú doteraz vyčerpané. Bernolákovci (Anton Bernolák, Ján Hollý a Juraj Fándly) nezachytili všetko v svojich dielach, zostalo ešte veľa čo zbierať iným, dokonca Františkovi Hečkovi v Červenom víne. Človek vníma svet v rodičovskej reči, a tá reč nie je spisovná slovenčina, ale reč trnavskej dediny. V tomto nárečí, musím sa priznať, myslím. Pravdaže, nejde o pravopis, ide o ducha jazyka, prakticky o štylistiku. Je to už tak na svete, že ak chceme zostať sebou, podstatu nemeníme, meníme iba šaty. Pirandello písal po taliansky, ale myslel po sicílsky...

Prvým prameňom, z ktorého som sa napájal, bolo teda západoslovenské nárečie. Nárečie tvrdé, zemité, pretože aj ľudská reč vzišla zo zeme. V tomto nárečí nám rozprával otec dlhé roky zážitky z vojny, ktorú prežil v Dinárskych bralách v Juhoslávii. Keď sme už vedeli sami čítať, prišli na rad slovenské ľudové rozprávky. Pri prenikaní do tajov slovenskej štylistiky sa bez nich nikto nezaobíde. Potom prišla umelá literatúra: Kalinčiakova Reštaurácia, Zechenterove Žarty a rozmary, Chalupkove komédie, Kukučínove poviedky, Tajovského poviedky, Urbanov Živý bič, Jesenského poviedky, Hronského Jozef Mak, Chrobákov Drak sa vracia, Švantnerova Maika, Figuličkiné Tri gaštanové kone a Hečkov Červené víno, o ktorom si mnohí západoslovenskí vinohradníci mysleli, že ide o príručku, podľa ktorej sa dá dorábať kvalitné červené víno. U svojich učiteľov som hľadal humor, vtip a životnú múdrosť. Boli to roky, keď som bral všetko veľkou lyžicou. Nemohol som zostať iba v domácej kuchyni. Rád si pochutnávam na cudzích orieškoch. Preto som objavil nový svet slova u K. Čapka. První parta, Zahradníkův rok, Jak se co dělá, Anglické listy, Cesta na sever, Obrázky z Holandska atď. mi otvorili nové obzory štylistickej skratky. Ale mal som rád aj tiché zrníčka Jana Čepa (Modrá a zlatá, Děravý plášť, Tvář pod pavučinou). Mnoho mi dali aj rozborý cudzích originálov (Flaubert, Maurois, Papini, Unamuno, Goldoni). Ak je reč spätá s myslením, tak sa nazdávam, že nezáleží na tom, či je vzor domáci alebo cudzí.

2. Doteraz ste preložili vyše 80 divadelných hier. O vašich prekladoch dramatickej literatúry sa hovorí, že ich vkladáte hercovi do úst. Aké pramene ste mali na tomto úseku?

Základné pramene sú rovnaké pre všetky druhy literatúry. Pravdaže, javisková reč, slovenské slovo, ktoré vyslovuje herec z javiska, ktoré kontroluje kolektívny divák, musí rátať s istými osobitosťami, a ich rešpektovaním je zaručený triumf slova na javisku. Prekladám najradšej komédie, klasické i súčasné. V nich sa musí uplatniť moderná živá reč. Nesmie byť odfarbená, musí sa napájať z prameňov hovorovej reči a hovorová reč sa zasa napája z nárečia. Vidíte, kruh sa uzatvára. Z nárečia sme vyšli a znova sme sa k nemu vrátili. Pravdaže, k nárečiu štylizovanému. A hádam preto, že nárečie je mojím mocným a nevykoreniteľným zážitkom, podarilo sa mi pretaviť do javiskovej reči tú výraznosť, emotívnosť a pregnantnosť, ktorá ide do úst hercovi a dobre sa vníma aj divákovi. Šťastná syntéza najmä pri komédii, ktorá pri všetkej tragike životného pocitu predsa len odráža optimizmus nášho človeka. Humor je v meste vzácny, treba ho dolovať na vidieku, na dedine, v malom mestečku. Tam sú ho ešte obrovské zásoby v slovách, povrávkach, zvratoch, situáciách. Ale aj naši dramatici majú to vzácné korenie. Jeho zrnká sú v dramatickom diele Chalupkovom, v diele Jozefa Hollého, J. Gregora-Tajovského, ale aj u Ferka Urbánka, Ivana Stodolu... Ale ja som sa kedysi učil aj na Gackových prekladoch dramatickej literatúry, ktoré si zachovali ešte po tridsiatich rokoch svoju sviežosť... Z románskych dramatikov to bol Molière a Goldoni.

3. Nazdávate sa, že javisková reč, reč dramatických diel, je vyšší stupeň dokonalosti písaného a hovoreného slova, ako napríklad reč románu alebo básne?

Nemôžem to tvrdiť doslova, pretože dobrý román alebo aj báseň mávajú často dramatické prvky. Je však pravda, že reč dramatického diela v ústach herca a v ušiach diváka a poslucháča preveruje neúprosne všetky rušivé stránky, ktoré pri intímnom svetle lampy s vylúčením verejnosti nerušia. Preto slovo ako materiál dramatického textu sa umocňuje. Jeho kombinácie, permutácie a variácie sú nevyspytateľné, tu musí byť dramatik alebo prekladateľ dramatického diela hotovým žonglérom a každé slovo musí vnímať a vidieť nielen horizontálne, ale aj zo žabej a vtácej perspektívy...

4. Chcete povedať, že javisková reč je najvyššou métou kultúrnosti národa, keď je naozaj na výške?

Správne. Podľa francúzskeho dramatika Jeana Giraudoux „reč je samotný duch národa. Reč je to najcennejšie, čo národ má. Keď je otrávená, otrávený je krvný obeh národa. A úlohou herca je, aby tento štýl, túto reč dostal do uší diváka a poslucháča. Veď čo by bolo z Molièra, keby mal inú prednosť, a nie prednosť reči a štýlu?“

BLAHOŠLAV HEČKO

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra: J. Doruľa, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.¹

dovedať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s výkladom: „kto sa vyzvedá, dozvedá, informuje (napr. o dievčati s cieľom sprostredkovať manželstvo)“. Hoci na toto slovo máme iba dva doklady (oba od Dobšinského), predsa jasne ukazujú, že význam natoľko, ako je to v SSJ, zovšeobecniť nemožno. Slovo *dovedať* má totiž užšie vymedzený význam v súvisi s obradným sprostredkovaným vyjadrením oficiálneho záujmu mládenca o dievča. Je to jeden z niekoľkých obradov, ktoré predchádzajú svadbe. Dobré to vidieť napr. aj z tohto dokladu: *Jestli dovedá alebo dovedáčka s dobrou nádejou sa vrátili, vypraviť ta (ženich) pytača*. Z uvedeného vyplýva, že slovo *dovedať* treba hodnotiť ako slovo na úrovni pomenovania reálií a že ho možno pokladať za spisovné (typické pre dedinské prostredie v minulosti).

dovedy — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo a vysvetľuje ho slovom „pytačky“. Na dôkaz toho, že ho možno pokladať za spisovné, by sme uviedli obdobnú argumentáciu ako pri predchádzajúcom slove. Z nej — a najmä z uvedeného dokladu je jasné aj to, že výklad slovom *pytačky* nie je adekvátny — *dovedy* a *pytačky* nie sú synonymá.

Poznámka. K slovám *dovedať* a *dovedy* možno ako synonymá uviesť *nahovárať*, *nahovácky* a *priepečky* (*prepečky*). Tie SSJ neuvádza ako nespisovné, zaraďuje ich do vrstvy hovorových slov.

dovladovať — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo a vysvetľuje ho synonymami „vládať, stačiť“ (malo sa uviesť aj synonymné *doľiť*). Doklady sú od Dobšinského, Timravy, Jesenskej a J. Plevku. Toto „rozloženie“ autorov nepoukazuje na úzku nárečovú platnosť slovesa *dovladovať*. Pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné slovo, ktoré je oproti uvedeným synonymám relatívne zriedkavejšie.

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

dovodzovať — SSJ uvádza ako spisovné slovo s príznakom zriedkavosti. V našom materiáli máme naň z textu iba jediný doklad (ďalšie dva doklady sú zo slovníkov). Sloveso *dovodzovať* je prevzaté z češtiny a v slovenčine sa neadaptovalo jednak preto, že v nej má nesyistémové postavenie, jednak preto, že sa od ustáleného slovesa *dôvodit* neodlišuje ani významovým odtienkom, ani štylistickým príznakom.

Nesyistémové postavenie slovesa *dovodzovať* je jasné z porovnania dvojíc *odvodit* — *odvodzovať*, *navodit* — *navodzovať*, *vyvodit* — *vyvodzovať* s dvojicou *dôvodit* — *dovodzovať*. Pri prvých dvojiciach ide o vidový rozdiel (dokonavosť — nedokonavosť), pri poslednej nie — obe slovesá sú nedokonavé; v češtine vidová diferenciácia je: sloveso *dovoditi* je dokonavé, *dovozovati* je nedokonavé.²

Poznámka. Sloveso *dovodzovať* uvádzajú všetky doterajšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Uvádza ho aj slovník A. Jánošíka — E. Jónu, ale bez dokladu a s nesprávnym určením, že ide o nedokonavý pendant k slovesu *dôvodit* (hoci aj to sa — pochopiteľne — na svojom mieste uvádza ako nedokonavé).

doznojiť sa — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo a vysvetľuje ho synonymom „spotiť sa“. Napriek ojedinelému výskytu (máme iba jediný doklad od Dobšínskeho) pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné slovo s príznakom zriedkavosti. Ide o odvodeninu od základného *znojiť sa*, ktoré nemožno pokladať za nespisovné (SSJ ho zaraďuje do vrstvy trochu expresívnych slov; tak sa charakterizuje aj podstatné meno *znoj*).

doživiť — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „zachovať pri živote“. Okrem tohto významu, ktorý sa v SSJ dokladá spojením *ak nás pán boh doživí*, máme ešte doklad na konkrétnejší význam „uživiť, vyživiť (do istého času)“: *Chlieb tejto zeme kŕmi všetok ľud. Kŕmil ho celé veky. Doživil ho až dodnes.* (Nová žena) Sloveso *doživiť* pokladáme za primerané hodnotiť v oboch významoch ako spisovné s príznakom zriedkavosti.

dožúvať sa — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo a vysvetľuje ho synonymami „hádať sa, dohadovať sa“. Doklady ukazujú (napriek tomu, že polovička ich je od Urbánka), že sloveso *dožúvať sa* má širšiu ako krajoú platnosť. Máme doklady ešte od Urbana a Kavca (okrem toho Káľal ho vo svojom slovníku uvádza z Banskej Bystrice). Pokladáme za primeranejšie hodnotiť sloveso *dožúvať sa* ako spisovné s príznakom expresívnosti (expresívnosť SSJ zaznačuje).

² Viac argumentov uvádza F. Miko (SR XVI, 1961, 60).

dônovie, dônovok — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slová s výkladom „čas pred novou úrodou“. Obe sú dostatočne doložené z krásnej literatúry. Pokladáme za primerané hodnotiť ich ako spisovné.

Poznámka. 1. Podľa dokladového materiálu by sa dalo uvažovať aj o tom, že slová *dônovie, dônovok* zastarávajú, lebo — okrem jediného z r. 1951 — sú všetky doklady staršie. Menší výskyt (resp. aj zastarávanie) si možno vysvetľovať tak, že čas pred novou úrodou býva síce aj teraz, ale už niekoľko desaťročí nie je takým obdobím núdze, ako to bolo v hlbšej minulosti. (Porov. aj poznámku o slovách *prednovka, prednovok, prednovie; dônovok, dônovie* v knihe Jazyková poradňa IV, Bratislava 1966, str. 374—376.)

2. Zaujímavé je, že A. Bernolák vo svojom slovníku neuvádza ani v inojazyčných ekvivalentoch, ani synonymne motiváciu slov *dônovie, dônovok* („čas pred novou úrodou“). Z inojazyčných ekvivalentov uvádza *tempus vernum; Frühlingszeit; tavasz idő* a zo synonym *garní čas, gar*.

3. Za spisovné by sme pokladali aj slová *prednovok, prednovie* a *prednovka* (majú ten istý význam ako *dônovie, dônovok*). Z nich je najmä *prednovok* doložený dobre. SSJ ich uvádza ako nespisovné, ľudové.

dôpust, dôpusta — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slová a vysvetľuje ich synonymom *dopustenie*. Pretože — ako sa domnievame — ich nemožno obe hodnotiť jednako, preberieme ich postupne.

Slovo *dôpust* použil podľa nášho dokladového materiálu iba Hviezdoslav, a to šesťkrát. Jeho nárečový pôvod sa dá overiť spoľahlivo. V oravských nárečiach je to bežné slovo a aj slovotvorný postup, akým je utvorené, je tam celkom živý.³ Napriek tomu sa nám však vidí primeranejšie hodnotenie slova *dôpust* v slovníku A. Jánošíka — E. Jónu — uvádza sa tam ako poetizmus. Z dokladov je totiž jasné, že po tomto slove Hviezdoslav nesiahol pre jeho nárečovosť — a ešte dôležitejšie je, že ani na čitateľa nárečovo nepôsobí —, ale preto, že mu bolo vhodné pre jeho poetiku (má dve slabiky). Preto, že slovo *dôpust* použil iba Hviezdoslav, bolo by ešte primeranejšie charakterizovať ho priamo ako hviezdoslavizmus. Výhodou takéhoto označenia by bolo aj to, že by sa tak vyjadrilo aj zaradenie na časovej osi.

Slovo *dôpusta* je doložené slabšie. Máme iba dva doklady (Hviezdoslav a Podjavorinská). Pokladáme za primerané charakterizovať ho ako zriedkavé a zastarané.

dôtká — SSJ uvádza ako knižné zastarané slovo. Vhodnejšie by bolo uviesť ho ako heslové slovo menším typom a jeho spisovný ekvivalent *pokarhanie* pôlotučne (výhrady z hľadiska normy sa proti slovu *dôtká* vyslovili v SR VI, str. 238).

³ Podľa informácie kolegu A. Habovštiaka.

drabina, drabínák, drabinovec — SSJ uvádza ako nespisovné, krajo-
vé slová (za spisovné sa zrejme pokladajú iba slová *rebrina, rebrínák,*
rebrinovec). Z dokladov podľa pôvodu autorov síce možno zistiť pre-
važujúcu viazanosť na severné a východné Slovensko (najmä na Ora-
vu — Kukučín, Hviezdoslav, Jégé, Gacek), ale sú aj doklady, ktoré
nie sú takto viazané. Uvedené slová sú spoľahlivo doložené dobrými
autormi. Pokladáme za primerané hodnotiť ich ako spisovné, majúce
oproti slovám *rebrina, rebrínák, rebrinovec* neterminologickú povahu.

Poznámka. Slová *drabina* a *drabinovec* uvádzajú bez poznámky všetky
doterajšie vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Nijako ich nediskvalifi-
kuje ani Tvrďého slovník, ani slovník A. Jánošíka — E. Jónu. Zo
starších slovníkov neodporúča slová *drabina, drabiňáček, drabínák, drabineč-*
ka, drabinka Bernolák. Označuje ich hviezdičkou (slová ľudové, kuchynské a
barbarizmy) a odporúča namiesto nich *rebrina, rebrináček, rebríňák, rebrí-*
nečka, rebrínka.

Prídavné mená k miestnym názvom

EUGEN JÓNA

0. 1. Miestne názvy a osobné mená stávajú sa v ostatných rokoch,
najmä po založení Slovenskej onomastickej komisie (r. 1964) predme-
tom sústavného výskumu aj u nás; u iných národov onomastika, ná-
uka o vlastných menách, už dávno priťahuje pozornosť jazykovedcov,
historikov, geografov a iných odborníkov. Vlastné mená sú dôležitým
prameňom pre poznanie dejín jazyka a vôbec kultúry každého náro-
da. Hoci v slovnej zásobe majú v porovnaní so všeobecnými podstat-
nými menami (apelatívami) osobitné postavenie, pri dorozumievaní
majú významnú úlohu, preto ich výslovnosti, pravopisu, ohýbaniu, od-
vodzovaniu atď. i praktická jazykoveda musí venovať potrebnú pozor-
nosť. V spisovných prejavoch pri tvorení prídavných mien z miest-
nych názvov býva neistota, váhanie, najmä pri typoch *Lučenec — lu-*
čenský, Harmanec — harmanecký a pri kvantite *Nitra - nitriansky, Vo-*
zokany — vozokánsky, kde prenikajú nenáležité tvary *lučenecký* ale-
bo nesystémové bez kvantity (niektoré prenikli už i do kodifikácie
normy, napr. *šahanský, modranský*). Tu si chceme všimnúť tvorenie
niektorých typov prídavných mien z názvov slovenských miest a obei,
podľa ktorých sa tvoria prídavné mená i z cudzích názvov, a vylóžiť

zásady, podľa ktorých sme ustalovali prídavné mená k miestnym názvom v Slovníku slovenského jazyka VI (Doplnky a dodatky).

0. 2. Treba pripomenúť, že pravidlá na tvorenie, odvodzovanie prídavných mien v spisovnom jazyku nemôžu brať do úvahy všetky variácie miestnych nárečových foriem, ale na druhej strane nemožno tu žiadať ani lineárnu pravidelnosť.

1. 1. Základná prípona, ktorou sa pravidelne tvoria prídavné mená z miestnych názvov, je prípona *-ský*. Jej obmenami sú prípony *-(c)ký* a najmä *-iansky*, po dlhej slabike *-sky*, *-(c)ky*, *-anský*.

1. 2. Príponou *-ský* sa tvoria prídavné mená z miestnych názvov, ktorých odvodzovací základ (bez pádových prípon — koncoviek) sa končí na jednu spoluhlásku. Táto koncová spoluhláska základu alebo zostáva nezmenená (*b, p, m, v, r, d, t, n, l, ľ, j*), niekedy, pravda, len v pravopisnej podobe, nie už v bežnej výslovnosti (*dz, č, ž, š*), napr.: *Poruba* — *porubský*, *Priekopa* — *priekopský*, *Pobedim* — *pobedimský*, *Hrabovo* — *hrabovský*, *Gajary* — *gajarský*, *Poprad* — *popradský*, *Lehota* — *lehotský*, *Žilina* — *žilinský*, *Donovaly* — *donovalský*, *Ipeľ* — *ipeľský*, *Príboj* — *príbojský*, *Prievidza* — *prievidzský*, *Halič* — *haličský*, *Beluša* — *belušský*, *Domaniža* — *domanižský* atď.; alebo sa mení [staršou palatalizáciou] *ch* — *š*, *g/h* — *ž* alebo [novšou depalatalizáciou] *d'* — *d*, *t'* — *t*, *ň* — *n*, napríklad: *Bacúch* — *bacúšsky*, *Kosihy* — *kosižský*, *Praha* — *pražský*; *Mokrad* — *mokradský*, *Hrochof* — *hrochotský*, *Cinobaňa* — *cinobanský* atď. Tieto alternácie sa dnes niekedy rušia, napr. *Hadviga* — *hadvigský*, alebo sa prídavné mená tvoria inou príponou, napr. *Šahy* — *šahanský/šahánsky*.

1. 3. Prípona *-ský* sa pripája k základu, ktorý sa utvára po odpadnutí koncoviek (gramatických morféme *-a, -o, -y, -e, -i, -ie, -ý, -á, -é*), ale aj niektorých odvodzovacích prípon (*-ec, -ce, -ok, -ka*), kde samohláska *-e, -o* je pohyblivá, napríklad: *Lučenec* — *lučenský*, *Tisovec* — *tisovský* (ale *-ec* výnimočne v niektorých prípadoch ostáva: *Harmanec* — *harmanecký*, *Chrámeč* — *chrámecký*, *Rajec* — *rajecký*, *Senec* — *senecký*), *Tomášovce* — *tomášovský*, *Chrenovec* — *chrenovský*, *Pezinok* — *pezinský*, *Dúbravka* — *dúbravský*.

2. 1. Ak sa odvodzovací základ má končiť na *-c, -k*, ktoré sa mení na *c (k, c + ský — č + ský — ký)*, odvodzovacia prípona je *-ký*, napríklad: *Levice* — *levický*, *Lúka* — *lúcky*, *Poniky* — *ponický* atď.

2. 2. Pohyblivé *-o* základu niekedy ostáva pred *-c* ako vkladná hláska, napr. *Hrádok* — *hrádocký*, *zámok* — *zámocký*, *Vrútky* — *vrútocký* ap., ak by prídavné meno malo byť krátke, nezreteľné.

2. 3. Prípona *-ký* sa vydeľuje aj v takých prípadoch, kde je na konci základu *-s*, napr. *Horná Ves* — *hornoveský*, *veský* ap. V takýchto prípadoch *-s* základu (*ves-*) a *-s* prípony *-ský* sa vlastne prekrývajú.

3. 1. Pre slovenčinu charakteristickou príponou *-iansky/-anský* sa tvoria prídavné mená z miestnych názvov, keď sa odvodzovací základ

končí na skupinu spoluhlások, ktorá nesplýva vo výslovnosti, napríklad Nitra — *nitriansky*, ale *Nové Mesto* — *novomestský*, *mestský*.

3. 2. Variantom prípony *-iansky* je *-anský* po bezprostredne predchádzajúcej dlhej slabike, napr. *Krásno* — *krásňanský*, *Mýtna* — *mýťňanský* ap. Predchádzajúcou dĺžkou podmienený variant *-anský* preniká v iných prípadoch do spisovnej normy zo systému západoslovenských nárečí len v jednotlivých prípadoch, ako je *Modra* — *modranský*, *Šahy* — *šahanský* popri *šahánsky*.

Stredoslovenskému kvantitatívnemu systému je bližší variant *-ánsky* po spoluhláske *-k-* v type *Vozokany* — *vozokánsky*. Prípona *-ánsky* sa používala i v prípadoch, ako je *Tatry* — *tatranský* (v názve Štúrovho časopisu *Orol Tatránski*).

3. 3. Prípona *-iansky* je od pôvodu zložená z prípony *-ian/-an*, ktorou sa tvoria obyvateľské mená, a z prípony *-ský*. Napríklad k názvu *Turiec* je obyvateľské meno *Turčan*, *Turčianka* a prídavné meno *turčiansky* je vlastne utvorené zo základu obyvateľského mena *turčian-*. Z takýchto prídavných mien sa vyabstrahovala prípona *-iansky*. (V staršom období k názvu *Turec*, *Turiec* patrilo adjektívum *turecký*.) V súčasnom spisovnom jazyku je vzájomná závislosť medzi prechýlenou podobou obyvateľského mena na *-ianka* a prídavným menom na *-iansky*. Dlhá slabika s dvojhĺskou je tu výrazne stredoslovenská, ale rozšírená prípona *-anský* je celoslovenská. Proti slovenskému tvoreniu *Teplá* — *tepliansky* je v češtine pravidelné tvorenie s vkladnou samohláskou (*Teplá* — *tepelský*).

4. 1. Pri tvorení prídavných mien z miestnych názvov v slovenčine badať snahu neredukovať prívelmi základ a rozlišovať adjektíva od zdrobnených a základných názvov. Na celom slovenskom jazykovom území je známy typ *Kremnička* — *kremničiansky* a *Kremnica* — *kremnický*, podobne *Bystrička* — *bystričiansky* a *Bystrica* — *bystrický*, *Modrovka* — *modrovčiansky* (na západnom Slovensku je i *Modrová* — *modrovský*).

4. 2. V úradných názvoch bývajú zdrobnené podoby aj tam, kde ľudový názov nie je zdrobnený, napríklad *Breznica*, *Brezníc* (v okrese Lučenec), úradne *Brezníčka*; v miestnom úze je rozšírené prídavné meno v podobe *breznický*, nie *brezničiansky* (nár. *brezničénski*, ako je *bestričénski* k *Bestrička*). Tak isto je to s názvami *Teplica* — *teplický* a *Teplíčka* — *teplický* (miesto systémom vyžadovanej podoby *tepličiansky*) ap.

4. 3. Zdrobnené názvy sa zas naopak v ľudovej reči používajú niekedy tam, kde v úradných názvoch býva prívlastok *Malý* proti *Veľký*; napr. na západnom Slovensku sú *Veľké Leváre* — *veľkoleváarsky*, *leváarsky*, *Malé Leváre* — *maloleváarsky*, *leváarsky*, v ľudovej reči *Leváre* — *leváarsky*, *Levárký* — *levárčanský*.

Tvorenie adjektív postupom „malotopoľčiansky“ k *Topoľčianky* proti *topoľčiansky* k *Topoľčany* nepokladáme za slovenské. V takomto prípade k obom základom (*Topoľčany*, *Topoľčianky*) treba tvoriť to isté prídavné meno *topoľčiansky* alebo používať predložkový výraz v *Topoľčiankach* ap.

4. 4. Niektoré názvy s príponou *-ka* nemajú iný základ a nechápu sa ako zdobené, alebo potreba rozlišovať ich adjektívami neprevažuje, preto sa v takýchto prípadoch tvoria prídavné mená príponou *-ský* zo základu bez *-ka*, napríklad *Petržalka* — *petržalský*, *Turzovka* — *turzovský*, *Santovka* — *santovský* atď. To isté adjektívum môže takto patriť k niekoľkým názvom, napr. *brezovský* — *Brezov*, *Brezová*, *Brezovec*, *Brezovka*. V takýchto prípadoch možnosť používať adjektívum je podmienená kontextom.

4. 5. 1. Z miestnych názvov, ktoré sú samy od pôvodu prídavné mená (substantivizované adjektíva), v slovenčine sa tvoria prídavné mená pravidelne od základov bez gramatických prípon (koncoviek) ako z iných názvov, substantívnych aj od pôvodu. Toto pravidlo platí predovšetkým o staršej vrstve názvov a o prídavných menách z nich odvodených, napr. *Uhorské* — *uhorštiansky* (obyvateľské meno *Uhoršťan*, *Uhorštianka*), *Valaské* — *valaštiansky* (*Valašťan*, *Valaštianka*), *Prušké* — *pruštiansky* (*Prušťan*, *Pruštianka*), *Ploské* — *ploštiansky* (*Plošťan*, *Ploštianka*, nár. *ploščanski*), *Konské*, *Konská* — *konštiansky* i *konský* (*Konšťan*, *Konštianka*), podobne ako *Haniska* — *haništiansky* (nár. *haniščánski*), *Hradisko* — *hradištiansky* (*Hradišťan*, *Hradištianka*), *Lazisko* — *lazištiansky* (*Lazišťan*, *Lazištianka*) atď. Obavy z expresívnosti skupiny *-šť-*, resp. z neželateľných asociácií prípony *-šťan* nie sú oprávnené. (Porov. úradný názov *Krivošťany* a odvodené *krivošťiansky*, *Krivošťanec*, *Krivoštianka*, proti ktorým doteraz neboli námietky.) Úvahy o morfeomatickom členení týchto tvarov sú teoreticky zaujímavé, ale pre prax nemajú väčší dosah. O existencii alternácie *sk* — *šť* v slovenčine nemožno pochybovať, pretože sa využíva i dnes pri tvorení prídavných mien z cudzích názvov.

4. 5. 2. Na utvorenie novej vrstvy názvov a ich odvodenín typu *Jesenské* — *Jesenčan* — *Jesenčianka* — *jesenčiansky* i *jesenský*, *Partizánske* — *Partizánčan* — *Partizánčianka* — *partizánčanský* i *partizánsky* (akoby základ bol *Jesen-*, *Partizán-*) mala vplyv živosť prípony *-čan* i nejednotnosť jazykovej teórie pri hodnotení alternácie *-sk-*, *-šť-*. Toto zjednodušené tvorenie odvodených slov, pravda, neprispieva k ich jednoznačnosti. Skutočnosť je taká, že i pri substantivizovaných adjektívach (ako pri názvoch s príponou *-ka* typu *Kremnička* a *Petržalka*) máme dnes v slovenčine dve vrstvy názvov: staršiu typu *Uhorské* — *Uhoršťan* — *Uhorštianka* — *uhorštiansky* (*Osuské* — *Osušťan* — *Osuštianka* — *osuštiansky* i *osuský*) a mladšiu typu *Jesenské* — *Jesenčan*

— *Jesenčianka* — *jesenčiansky* i *jesenský* s dvoma postupmi pri odvodzovaní adjektív.

5. Tvorenie prídavných mien z miestnych názvov v slovenčine tesne súvisí s tvorením obyvateľských mien. Má mnoho miestnych variácií, z ktorých len niektoré prenikli do národného jazyka (porov. napr. i typ *Trenčín* — *trenčiansky*, *Trenčan*, *Trenčianka*, *Čepčín*, *Tvrdošín* a i.). Na niektoré sme tu upozornili. V Slovníku slovenského jazyka VI (Doplňky a dodatky) podávame ich prvý súpis podľa doterajších výskumov. V niektorých prípadoch bude možno ich spresniť na základe ďalších výskumov.*

Závady, Lehoty, Vole, Zavadky

(Akou rečou hovoria miestne názvy)

VLADO UHLÁR

Aj prostý človek uvažuje nad zemepisnými názvami svojho bližšieho i ďalšieho okolia a znepokojuje ho zmysel, význam miestneho názvu rodnej obce a susedných dedín a miest. Takáto zvedavosť je prirodzená vlastnosť mysliaceho človeka, ctí každého takéhoto občana a patrí k podmienkam kultúrnosti jednotlivca i celého prostredia.

Názvy miestnych mien poskytujú veľmi cenné doklady pre dejiny jazyka a života ľudu v starších historických obdobiach, v ktorých tieto názvy vznikali. Miestne názvy hovoria niekedy veľmi výrečne; inokedy však treba poodhaliť závoj, ktorým sa zastrela zreteľnosť názvov, a pomocou toponomastiky (čiže náuky o miestnych názvoch) treba odkryť ich pôvodný význam. V niektorých prípadoch je to ľahko možné, no zavše aj veľmi skúsený bádateľ musí sa skloniť pred „nepochopiteľnosťou“ niektorých názvov. Nejedna z názvov prežil mnohé národy, ktoré žili na našom území tisícročia pred príchodom našich slovenských predkov (také sú napr. názvy riek *Morava*, *Váh*, *Nitra*, *Hron*, *Poprad*, *Hornád*, *Ondava*, vrchov *Tatra*, *Fatra*, *Vihorlat* ap.).

*.V Slovníku slovenského jazyka VI pri uštalovaní prídavných mien, ako i obyvateľských mien odvodených od miestnych mien autori i redaktori sa opierali o výpisky z literatúry krásnej i odbornej, o údaje z nárečových monografií a o anketu jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra najprv prostredníctvom miestnych národných výborov, potom osobitne prostredníctvom riaditeľov a učiteľov základných škôl i poslucháčov filozofických a pedagogických fakúlt. Všetkým, ktorí pri výskume pomáhali, patrí vďaka.

V tejto štúdií venujeme pozornosť charakteristickým názvom *Závada*, *Závadka*, ktorých je na Slovensku pozoruhodný počet.¹ Súčasnému človeku sa zdajú byť zrozumiteľnými, ale skutočný ich význam mu uniká, lebo je predsa len odlišný od dnešného chápania.

V súčasnej slovenčine máme slovo *závada* ako všeobecné podstatné meno vo význame „prekážka“, ako napr. dosvedčuje veta *Nechcel som im byť ako starší na závade*, alebo *Bolo im na závadu, že nevedeli po francúzsky* (pričom si nemožno nepovšimnúť kolísanie vo väzbe; *býť na závade* je živá väzba).

Častejšie sa však vyskytuje meno *závada* vo význame „chyba, kaz, nedostatok“, hoci v tomto význame veľmi pocítujeme jeho český pôvod, obdobne ako aj vo význame prídavného mena *závadný*, napr. *závadný materiál* (správne spisovne *ch y b n ý materiál*, ktorý má nedostatky). Obdobne je to aj s podst. menom *závadnosť*.

Nepochybne podstatné meno *závada* súvisí so slovesom *zavadiť*, ktoré v dnešnej slovenčine značí „neúmyselne sa dotknúť“, napr. *Zavadiť o jeho vystretú nohu*. — *Ani pohľadom nezavadiť o jeho znetvorenú ruku*.

Oveľa častejšie sa v ľudovej reči aj v spisovnej slovenčine používa v obdobnom význame sloveso *zavadzať*, napr. *Nezavadzaj, nepleť sa staršiemu do cesty*. — *Nechcel im zavadzať*. — *Čo máte do mňa, zavadziam vám?*

Súčasník s týmito významami spája aj miestne názvy obcí *Závad* a *Závadiek*. Ak pozná napr. *Závodu pod Čiernym vrchom* (približne na sever od Uhrovca, býv. okres Bánovce nad Bebravou), *Závodu* v Považskom Inovci pod Topoľčianskym zámkom, *Závadku pod Čergovom* (na sever od Prešova) alebo aj *Závadku pri Nálepkeve*, naozaj sa nadržáva, že tieto obce vysunuté ďaleko z dolín, zatísnuté pod hory medzi vrchy svojím názvom nejako súvisia so slovesom *zavadzať* a s podst. menom *závada* (prekážka), hoci azda aj v opačnom význame, že tam už nikomu nezavadzajú. Lenže *Závadka nad Hronom* (na východ od Brezna) alebo *Závadka* v okrese Michalovce sú v doline, takmer na hlavnej ceste, takže uvedený význam týchto obcí by bol celkom v protiklade so skutočnosťou. Preto takýto výklad neobstoí, je nevedecký, zanedbáva vývin jazyka a spoločnosti.²

¹ V *Menoslove obcí na Slovensku* od kpt. B. Bezďeka (1920) sa uvádza 15 *Závad* a *Závadiek*.

² Názvy *Závada* však lákajú aj historicky vzdelaných intelektuálov spájať ich so sústavou stredovekých obranných postavení, teda prekážok v prístupe k hradom ap., ako sa robili v čase nápadu nepriateľa na cestách záseky (zarúbaná cesta). — Takýto výklad napr. zastáva dr. K. Andel, známy aj ako pracovník v archeológii (v osob. rozhovore). Okrem *Závad* (z koreňa *vad-*) spomínal aj *Vaďovce pri Čachticiach* a *Vadičov* (ľud. *Vajšov*) na Kysuciach.

Aký je teda skutočný význam *Závad* a *Závadiek*?

V staršom vývinovom stupni slovenčiny, ako o tom poučuje historický slovník,³ je známe sloveso *vyvadiť* v právnom význame „vyslobodiť, zbaviť povinnosti, záväzku“, teda „vyviazať zo záväzku“, napr. ...a tento nass zapis... radne wiwadiťi značí „vrátením dlhu zbaviť dlžobný úpis platnosti, vymôcť ho späť od veriteľa“.⁴

Neodvodené sloveso *vadiť* malo teda v starej slovenčine význam „viazať“ a *vyvadiť* značilo „vyviazať“; treba predpokladať, že v takomto právnom význame sa používalo aj sloveso *zavadiť* (hoci naň zatiaľ niet dokladov z listín ako na sloveso *vyvadiť*), čo značilo „zaviazať (sa), prijať záväzky, vziať na seba isté povinnosti“.⁵

A práve s týmto starým významom slovesa *zavadiť* súvisí názov slovenských *Závad* a *Závadiek*.

Podľa tohto staršieho významu slovesa *zavadiť* a od neho odvodeného podstatného mena *závada* tieto obce svojim názvom vyjadrujú ten právny vzťah, že boli k svojej stredovekej zemepanskej vrchnosti pripútané istými právnymi záväzkami, zaviazané poddanskou poslušnosťou, od svojho vzniku zatažené istými pevne určenými povinnosťami.⁶ Také a podobné povinnosti mali aj ostatné poddanské obce, ba aj mešťecká, lenže kým v iných prípadoch novozakladané obce dostávali často názvy podľa majiteľov alebo lokátorov (fojtovej, šoltýsovej), v našom prípade sa táto právna skutočnosť vyjadrovala už v samom názve obcí.

Pozoruhodné tiež je, že nielen na Slovensku od trenčianskeho Poľania až pod zemplínsky Vihorlat, ale aj v jeho susedstve (v Sliezsku, Malopoľsku a na Zakarpatskej Ukrajine) sú obce s názvom *Závada* (*Závadka*), no nie na Morave a v Čechách. To svedčí o istej vývinovej

³ Porov. podnetnú štúdiu J. Doruľa, *Z histórie slova vadiť (sa)*, Slov. reč 33, 1968, 217 n. a od toho istého autora *O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch*, Čs. terminologický časopis 5, 1966, 306—307.

V súvislosti s kolonizáciou názvom *Závada*, *Lehota* a *Voľa* venoval pozornosť už r. 1960 doc. dr. P. Ratkoš, porov. jeho štúdiu *K otázke emfyteuzy na Slovensku*, Historický časopis VIII, 1960, 119—123. Už tu správne poukázal na význam *závad*.

⁴ Porov. J. Doruľa, *O niektorých starých slovenských slovách...*, citát z listu z Banskej Bystrice z 3. júna 1633.

⁵ Vo východoslovenských nárečiach je doteraz živý význam slovies *uvadzic*, *privadzic*, *odvadzic*, *zvadzic* v pôvodnom značení „uviazať, priviazať, odviazať, zviazať, zošiť, spojiť“, hoci aj tu už *zvadzic* znamená aj pohádať sa, znepriatelieť.

⁶ V starej češtine je známe sloveso *zavadiťi* vo význame „zatažiť dlhom“, aj *závada* ako právny termín „dlh, záväzok“. Porov. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Brno 1957, 583.

konvergencii hospodárskych a sociálnych pomerov, ktorá sa prejavovala aj rovnakým názvoslovným postupom pri zakladaní nových osád v období tzv. druhej kolonizácie.

Z našich dejín je dobre známe, že po prvej, tzv. vnútornej alebo zemianskej kolonizácii nasledovala u nás počnúc 13. storočím druhá kolonizácia (často sa používa aj termín kolonizácia na nemeckom práve); vtedy zemepanské vrchnosti pomocou podnikových lokátorov usilovali sa zlepšiť svoje príjmy zakladaním nových osád v odľahlých a hornatých priestoroch, dovtedy hospodársky nevyužitých. Preto lákali domáce obyvateľstvo, ale ešte častejšie cudzincov (najmä Nemcov, ale aj rumunských a ukrajinských valachov) rozličnými zvýhodnenými podmienkami a právami za osadníkov. Najcennejšou právnou vymoženosťou takýchto poddanských osadníkov v nových obciach bolo, že im vrchnosť zaručila a) dedičné používanie (ale nie vlastníctvo, ktoré napr. v súvisi s pôdou patrilo iba slobodným zemanom) pridelených pozemkov (tzv. emfyteutické právo) a b) dala „lehotu čiže uľahčenie povinností, výsady“,⁷ spočívajúce najmä v oslobodení od platenia daní a poplatkov v naturáliách a iných dávkach (už aj peňažitých) na istý čas, v ktorom si noví osadníci usilovnou prácou v novom priestore vybudovali a klčovaním premieňali doteraz neplodné pasienky a zalesnené pahorky a svahy na oráčiny. Tento čas „uľahčenia povinností, záväzkov“ voči vrchnosti býval rozličný čo do dĺžky, súvisel s okolnosťami a terénom pridelených pozemkov, s menšou alebo väčšou námahou pri zúrodňovaní celín, horských strání a chrbtov pahorkov a s ťažkosťami pri získavaní ochotných a pracovitých osadníkov, často až z cudzích krajín. Takto určený čas úľav sa pohyboval od piatich do dvadsiatich rokov (tak napr. na dvadsať rokov bola r. 1380 oslobodená Beňova Lehota na Orave, podobne Horná Lehota pri Brezne). Aj slovo *lehota* (nár. pôvodnejšie *lahota*) vo význame „úľava, uľahčenie“ vplyvom spájania s istým časovým obdobím zmenilo svoj význam, takže v dnešnej slovenčine lehotou rozumieme už iba „časový úsek, určený čas, termín“. Takto zvýhodnené obce veľmi často dostávali aj do svojho názvu meno *Lehota*, neraz diferencované prívlastkom (*Malá, Veľká, Dolná, Horná*, podľa majiteľa alebo inej osoby *Mnichova, Kráľova, Muránska* ap.). Lehoty sú na západnom a strednom Slovensku, ale na východnom Slovensku takéto pomeno-

⁷ Slovo *lbgota* je už v praslov. Odvodené je od príd. mena *lbg7k7*, ľahký; pôvodnejšie *lehký* (preto aj *Lehota*; no i *Lihota*); a za *e* podľa protikladu *ťažký*. Porov. V. Machek, c. d. 262, heslo *lehký*. Porov. novohradské *Lahota*.

vací postup sa neuplatnil.⁸ Namiesto Lehôt sú tu názvy *Voľa* (*Vyšná, Nižná, Jakubova, Juskova...*).

V zhode s celkovým vývinom feudalizmu, so stupňujúcimi sa nárokmi a nákladmi na životné potreby panovníkov, feudálov aj cirkevných hodnostárov už od konca 14. storočia začali vrchnosti obmedzovať prvotné lehoty (vo význame úľav, uľahčení povinností) a aj takéto obce postupne zaťažovať novými povinnosťami a bremenami.

A práve v tomto období už názov nových osád *Závada*, ktorým vyjadrovali povinnosti, záväzky voči vrchnosti, výstižnejšie označoval túto meniacu sa právnu aj sociálnu skutočnosť.

Tento prechod bol, pravdaže, postupný, a to sa odráža aj pri vzniku nových osád s názvom *Závada* (*Závadka*) a ústupe názvov *Lehota*.

Ešte r. 1380 Eudovít I. potvrdil osadníkom *Beňovej Lehoty* držbu kľčovísk a oslobodil ich od platenia poplatkov na dvadsať rokov, ale k r. 1390 sa už spomína *Závada* pod Topoľčianskym zámkom. V Trenčianskej stolici je doteraz viac obcí tohto mena. K r. 1429 sa spomína terajšia *Zemianska Závada* pri Prečine, k r. 1439 veľkostatok *Závada pri Bobote*, k r. 1469 terajšia *Paština Závada*, k r. 1481 terajšia *Závada pod Čiernym vrchom* a k r. 1493 *Závada nad Nemšovou*. Ale ešte aj v 15. stor. popri *Závadách* vznikajú i *Lehoty*, tak napr. k r. 1439 sa spomína *Bobotská Lehota*, k r. 1469 *Bytčianska Lehota* (Benesmalehota), k r. 1475 *Dubkova Lehota*, k r. 1467 *Markušova Lehota* (Markovec pri Košeci).⁹

Závady a *Závadky* vo východnejších oblastiach Slovenska vznikli až v 16. a 17. stor. *Závadka nad Hronom* vznikla na území panstva Muránskeho zámku v 16. stor.; prvá listinná zmienka o nej je k r. 1612 (Nagypatak, k r. 1643 už *Závadka*). V tejto súvislosti sa spomína rusínska valaská kolonizácia.¹⁰

⁸ Podľa *Menoslovu obcí na Slovensku* od kpt. B. Bezďeka, 1920, bolo na Slovensku 40 obcí s názvom *Lehota, Lehôtka, Lihota, Lihôtka, Lahota, Eahôtka*. Dávnejšie ich bolo však ešte viac. Napr. dnešná *Mariková (Dolná)* sa nazývala *Marikova Lehota*, dnešná *Omastiná* bola *Omastina Lehota (Omastova)* ap. — V Čechách však (okrem Moravy) bolo do 350 obcí s názvom *Lhota, Lhůta, Lhotka, Lhotice*, porov. A. Profous, *Místní jména v Čechách II*, 1949, 516—575.

Na východnom Slovensku namiesto Lehôt v tom istom význame a postavení sú poľským vplyvom *Voľa*. Porov. cit. štúdiu P. Ratkoša, 119. Aj v starej poľštine *wola* označuje čas oslobodenia alebo osadu oslobodenú na istý čas od feudálnej renty (okrem iných významov). Porov. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego VI*, 1951, 379.

⁹ A. Fekete Nagy, *Trenczén vármegye, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV*, Budapest 1941, 213 heslá *Závada*, 96 a n. heslá *Lehota* ap.

¹⁰ Slovník obcí Banskobystrického okresu, 1968, heslo *Závadka nad Hronom*.

V Šariši sa spomína najprv *Závadka* pod Čergovom k r. 1622 a *Závada* niekde pri Orlove k r. 1685.¹¹

Obdobou názvov *Závada* sú teda nielen *Lehoty* a východoslovenské *Voľa*, ale napr. aj české miestne názvy *Pravda*, *Bezpráví*, *Soudná*, nemecký *Kriegsacker* (*kriegen* = dostať, pevne nadobudnúť).¹² Tieto názvy patria do skupiny miestnych názvov, ktorých vznik je motivovaný istými spoločenskými vzťahmi právnej podstaty.

Názvy *Závada* a *Závadka* sú cenným jazykovým materiálom, významným dokumentom vývinu spoločnosti a dejín nášho ľudu. Tieto miestne názvy hovoria rečou veľmi výraznou, hoci významovo trochu zastretou. Poznaním ich pôvodného významu ožívujeme ich názvy, ale súčasne aj našu minulosť, boj nášho ľudu o lepšie, voľnejšie právne postavenie, a teda aj o lepší kus chleba.¹³

¹¹ S. Tóth, *Sáros vármegye monográfiája II*, 1910, 392, heslo *Csergőzávod*. *Voľa* sa spomína k r. 1310, porov. heslo *Felsőszabados* (*Vyšná Voľa*), 393.

¹² Na ne ma upozornil dr. R. Šrámek, pracovník Ústavu českého jazyka ČSAV v Brne (list), za čo mu aj tu vyslovujem vďaku.

¹³ Niektoré *Závady*, napr. časť obce *Jasenová*, mohli vzniknúť aj neskôr a pri nich už nemožno vylučovať pejoratívnosť pomenovania, to, že zavadzajú, že sú zle situované v obci.

Porov. aj české samoty s názvom *Zavadilka*, často hostince v poli na cestách, kde sa hosť „zavadil“, utkol, zadržal. O tom J. Svoboda — V. Šmilauer, *Místní jména v Čechách V, Dodatky k Profousovmu dílu*, 304: „Patrně hospody „na ráně“, zavadiť, zajít, zapadnout do hospody.“

ROZLIČNOSTI

Zo slovenských ľudových názvov húb

Muchotrávka cisárska — *Amanita caesarea* (Scop.) Mlady

Muchotrávka cisárska sa zjavom aj veľkosťou podobá bežne známej *muchotrávke* červenej. Jej ohnivočervený klobúk je však bez bielych chrsťičiek a odlišuje sa od nej najmä citrónovožltou farbou dužiny, hlúbika, prstenca a lupeňov. Je to vlastne teplomilná juhoeurópska huba, rozšírená predovšetkým v Taliansku, Grécku, Francúzsku a Španielsku. Na severe zasahuje do teplých oblastí Nemecka (Badensko), Čiech (Poľabie) a južnej Moravy.¹ Na Slovensku je hojná predovšetkým v južných častiach zhruba až k Trenčínu, Púchovu, Prievidzi, Zvolenu a Banskej Bystrici.

Muchotrávka cisárska má povesť najlahodnejšej európskej huby. O jej mimoriadnej obľube máme svedectvá už z doby starého Ríma, kde bola pochúfkou aj rímskym cisárom. Z tých čias sa nám zachoval aj recept, podľa ktorého upravovali tieto huby chýrnemu labužníkovi augustovskej doby Apiciovi. Podľa tohto návodu sa huby varili v kyslom víne s trochou koriandru, potom sa pridali vajcia, trochu čierneho korenia, medu a šťavy z hovädzieho mäsa, všetko sa spolu zamiešalo a pokropilo olivovým olejom.² Dnes by nám takto upravené huby asi veľmi nechutili, hoci samy patria stále k najvyhľadávanejším lahôdkam, obľúbeným najmä v Taliansku a vo Francúzsku.

Najrozšírenejším slovenským ľudovým názvom tejto nápadnej huby je *kráľovka*; doklady sú z rôznych miest bývalých okresov Senica, Myjava, Nitra, Levice, Šahy, Zvolen, Banská Bystrica, Zlaté Moravce, Prievidza, Nové Mesto nad Váhom, Bánovce nad Bebravou a Púchov. Menej rozšírené sú slovotvorne obmenené názvy ako *kráľka* v Starej Turej a v Brezničke pri Lučenci, *kráľovná* v obci Lubina pri Novom Meste nad Váhom, *kráľova huba* v Klošiciach alebo *kráľovská muchotrávka* v Starej Turej. Názvy tohto typu vznikali pravdepodobne pod

¹ Porov. J. Velenovský, *České houby I*, Praha 1920, 193.

² Tamže.

vplyvom latinského výrazu *caesareus* = cisársky, ktorým sa zdôrazňovala obľuba týchto húb u starorímskych cisárov.

Významovo blízke sú pravdepodobne staré názvy *kňahyňa*, *knejhňa* a *kniahňa*, doložené hojne z okolia Poltára, ktoré vychádzajú zo starobylého slova *kňahňa* = *kňazná*.

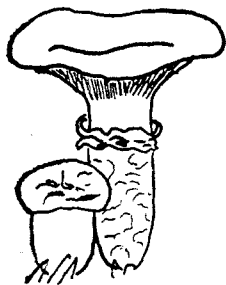
Na okolí Košíc je zaznamenaný názov *panska huba* alebo *panska hubka*.

Senické pomenovanie *vaječník* významovo pravdepodobne vychádza z charakteristického žltého zafarbenia. Obdobné názvy *jaječnyk*, *jaješnyk*, *jaječnyca* poznáme aj z ukrajinských nárečí a z ďalších európskych jazykov.

V staršej literatúre sa používali názvy *kráľovka*, *kráľowka*, *kráľovský hrič*, *cisársky hrič*, *huba cisárska* alebo *cisárka ľubá* alebo *kňazica* alebo *žerdana*.³

Možno pritom poznamenať, že podobne motivované názvy sa vyskytujú aj v iných európskych jazykoch.

Podpňovka cisárska — Catathelasma imperiale (Fr.) Sing.

Podpňovka cisárska je veľká mäsitá huba s charakteristickým dvojitém prstencom. Hnedastý, škvrnito žíhaný klobúk je na mladej hube skoro biely, guľovito sklenutý, neskôr laločnato sprehybaný a rozložený. Hľúbik býva hlboko v zemi, je biely ako aj husté lupene a dužina, ktorá príjemne vonia po múke.⁴

Je to vzácna huba, v Európe len tu a tam objavená. Tak napríklad zakladateľ vedeckej mykológie L. M. Fries (1794—1878) ju poznal zo Švédska, z Karpát a Jura, významný český mykológ J. Velenovský ju opísal z jednotlivých miest z Čiech a v hojnejšej miere zo slovenských Karpát.⁵

Dnešné doklady ľudových názvov ukazujú na jej rozšírenie predovšetkým na Orave a v Liptove, v Turci, na okolí Žiliny a pri Banskej Bystrici.

Najrozšírenejšie pomenovanie je *lupačka*, doložené z Oravy, Ružomberka a Žiliny s variantmi *ľupačka*, v Lúčkach pri Ružomberku aj *lupkačka*, na Orave aj *ľupenica*. Všetky tieto názvy súvisia so slovesom

³ Je to pravdepodobne názov z nejakej južnoslovanskej predlohy, ktorý použil niekdajší profesor slovenského gymnázia v Revúcej L. Kovalevský v článku *Verejná prosba* otláčenom v časopise *Dom a škola* (1889). Južnoslovanských prvkov je v tomto článku viac.

⁴ J. Velenovský, c. d., 280.

⁵ J. Velenovský, c. d., 280.

lúpať a významovo vychádzajú z toho, že pokožku klobúka treba olúpať.

Veľa názvov je odvodených od základu *p6str7* = *pestrý*. Pretože súvislosť s týmto slovom sa v priebehu času strácala, stával sa názov nejasný, nepriezračný a ľahko podliehal rôznym nepravidelným zmenám. Tak vznikli dnešné názvy *peštera* v Liptovskom Jáne, *beštera*, *bešterka*, *mešterka* na okolí Liptovského Mikuláša, *besterec*, prípadne *zemský pesterec* pri Martine, Bystričke a vo Vrútkach.

Z tvaru mladých plodníc pravdepodobne vychádzajú názvy *kolok* z okolia Ružomberku a z Dúbravy v Liptovskomikulášskom okrese, *čop* = zátka, kolík, doložené z Važca a z okolia Banskej Bystrice, *cop* z Liptovskej Lúžnej, *mušt* z Demänovej a vari aj *dupa* z Hruštína a Vasílova na Orave alebo *dumpa* z Kotešovej pri Žiline.

Slovenský odborný názov tejto huby nie je ešte ustálený. V Obzore z roku 1883 sa uvádza názov *lupačka*.

Dosiaľ používané názvy *podpřovka cisárska* a *náramkovka cisárska* by bolo vari osožné nahradiť novým názvom, ktorý by vychádzal zo slovenského ľudového názvoslovía.

M. Majtánová

K jednému prípadu nesprávneho písania veľkých písmen

Stretli sme sa s písaním veľkého začiatočného písmena v tomto prípade: *Podaril sa mu i ďalší originálny objav páru Snehárky severskej* (Práca, 27. 2. 1968, str. 5). Písanie veľkého písmena v pomenovaní *Snehárka severská* ukazuje, že autor chápal toto pomenovanie ako vlastné meno. Totiž z prípadov, v ktorých sa v spisovnej slovenčine môže písať veľké písmeno (1. na začiatku jednoduchých viet a súvetí, 2. na znak úcty, 3. vo vlastných menách, 4. v ustálených značkách a niektorých skratkách), možno si tu vysvetliť písanie veľkého písmena len tak, že autor pokladal názov *Snehárka severská* za vlastné meno. Treba však upozorniť, že v tomto prípade písanie veľkého písmena nie je správne. Pomenovanie, ktoré tu rozoberáme, nie je totiž vlastným menom.

Vlastné mená sa bežne definujú ako také mená, ktorých úlohou je vzťahovať sa na určitý a jedinečný predmet (pozri napr. E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 5. vyd., Bratislava 1968, 144); vlastným menom vyjadrené pomenovanie označuje jedincov na pozadí príslušného druhového pojmu, ako to inak vyjadruje V. Blánár (*Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien*, Beo-

gradski međunarodni slavistički sastanak, 15.—21. IX. 1955, Beograd 1957, 572). Na rozdiel od vlastných mien tzv. všeobecné podstatné mená sú také mená, ktoré sa môžu vzťahovať na ktorýkoľvek predmet toho istého druhu (v cit. Slovenskej gramatike na tej istej strane). Hranica medzi všeobecnými podstatnými menami a vlastnými menami nie je pritom presná. Medzi oboma skupinami leží, ako hovorí V. Šmilauer (Úvod do toponomastiky, Praha 1963, 5), široký prechodný pás a mnohé mená oscilujú medzi obidvoma skupinami. To isté konštatuje V. Blánár: prax (písanie vlastných mien s veľkými písmenami) poučča, že hranica medzi týmito dvoma oblasťami nie je taká jasná (Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku, Bratislava 1950, 17). Stačí porovnať napr. písanie mien obyvateľov obcí a miest v niektorých jazykoch. V slovenčine sa takéto pomenovania píšu s veľkým začiatočným písmenom (Bratislavčan, Pražan), v ruštine s malým (leningradec, moskvič). Preto neprekvapuje, že v jednotlivých jazykoch sa podáva trochu iný výpočet druhov pomenovaní, ktoré patria medzi vlastné mená. V spisovnej slovenčine sa jednotlivé druhy vlastných mien uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu v kapitole o písaní veľkých písmen (napr. v najnovšom, deviatom vydaní z r. 1967 na str. 37—41) a v základných gramatických príručkách spisovného jazyka, napr. v cit. Slovenskej gramatike na str. 102 (v kap. Písanie veľkých písmen) alebo v Morfológii slovenského jazyka (Bratislava 1966, 140). V prípade pomenovania *Snehárka severská* ide o pomenovanie druhu živočíchov. V spisovnej slovenčine sa však takéto pomenovania nechápu ako vlastné mená, ale ako všeobecné podstatné mená. Rovnaký stav je aj v iných slovanských jazykoch. Preto sa takéto názvy vždy píšu s malým začiatočným písmenom, napr. *murárik červenokrídly, vrabec domový, psiarka čiernohrdlá, korytnačka zelenkavá, jašterica trávová, králik zlatohlavý* a pod. Takisto treba písať aj pomenovanie *snehárka severská* s malým začiatočným písmenom.

Ako vznikla táto chyba? Ide tu zaiste o prenesenie spôsobu písania druhových pomenovaní živočíchov (a druhových pomenovaní rastlín) v latinčine. Tu sa takéto názvy píšu s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Leo leo, Testudo hermanni, Emys orbicularis, Lacerta taurica, Galanthus nivalis, Pelargonium zonale, Vinca herbacea, Pulmonaria officinalis* a pod. (pozri napr. príručku *Slovenská botanická nomenklatúra*, Bratislava 1954 alebo prácu O. Ferianca *Slovenské názvoslovie vtákov*, Bratislava 1958). Tento spôsob písania druhových pomenovaní živočíchov alebo rastlín však nemožno prenášať do slovenčiny, kde je záväzná ich písanie — v zhode s ich chápaním ako všeobecných podstatných mien — s malým začiatočným písmenom.

L. Dvonč

Slovenský priemysel kameňa?

Naše skúsenosti z jazykovej poradne ukazujú, že v súvislosti s názvami rozličných inštitúcií je v bežnej jazykovej praxi najväčší záujem o písanie veľkých písmen. Ale tieto názvy sú zaujímavé aj z pomenovacieho hľadiska, lebo majú niektoré osobitné formálne i významové vlastnosti: býva v nich napr. hlavný a určujúci (modifikujúci) člen, obidva členy sú viac alebo menej rozvité, z týchto názvov sa tvoria skratky, značkové slová atď. [pozri J. Horecký, *Názvy vedeckých ústavov*, SR 30, 1965, 286]. Takto vymedzené základné vlastnosti má aj názov *Slovenský priemysel kameňa*, a predsa o jeho správnosti máme oprávnené pochybnosti.

Hlavný člen tohto názvu — podstatné meno *priemysel* — modifikujú až dva prívlastky: zhodný adjektívny prívlastok *slovenský* a nezhodný substantívny prívlastok vyjadrený druhým pádom jedn. čísla podstatného mena *kameň*. V tomto prípade upozorňuje na seba nezhodný prívlastok, presnejšie celé spojenie *priemysel kameňa* (všeobecne *priemysel niečoho*). Je to preto, že v názvoch inštitúcií a podnikov, v ktorých je slovo *priemysel* hlavným členom (napr. v názvoch *Hydínarský priemysel*, *Západoslovenský mäsový priemysel*, *Mliekárenský priemysel*), ale i v takých názvoch, kde hlavným členom nie je (povedzme v názvoch *Ministerstvo ťažkého priemyslu*, *Štátny ústav pre projektovanie podnikov potravinárskeho priemyslu*, *Odeva*, *predajňa Slovenského cedvéneho priemyslu*, *Odbytové združenie papierenského priemyslu*, *CHEMPIK*, *projektová inžinierska organizácia chemického priemyslu*), býva slovo *priemysel* určené iba zhodným adjektívnym prívlastkom. Ako nenáležité by sme tu pocítovali spojenie *priemysel hydiny*, *priemysel mäsa*, *priemysel mlieka*, *priemysel potravín*, *odevu* atď. V prameni, v ktorom sme názvy podnikov s podstatným menom *priemysel* pozorovali (Telefónny zoznam pre miestnu sieť Bratislava 1968—69), je typ s nezhodným genitívnym prívlastkom ojedinelý.

Keby sme v názve *Slovenský priemysel kameňa* priradili k hlavnému členu názvu namiesto nezhodného prívlastku niektorý z možných adjektívnych prívlastkov, dostali by sme spojenie *kamenný priemysel*, *kamenársky priemysel*. O prvom z nich nemôžeme uvažovať vzhľadom na vžitý a presne ustálený význam prídavného mena *kamenný* (= z kameňa, z kameňov: *kamenná stavba*, *cesta*, *kamenný džbán*, *kamenná nádoba*, *socha*, *mohyla*, *kamenné mesto*). Ukazuje sa teda, že o priemysle z kameňa nemôžeme hovoriť. To si uvedomovali aj autori názvu *Slovenský priemysel kameňa*, keď sa usilovali vyhnúť spojeniu so zhodným prívlastkom. Spojenie *kamenársky priemysel* je zasa príízke, lebo sa ním nevyjadruje všetko, čo súvisí s ťažbou kameňa a najmä s jeho spracovaním. Názov *Slovenský kamenársky priemysel* značí

asi tolko, že ide o priemysel na spracúvanie kameňa kamenárskym spôsobom, čo je vlastne len jeden z možných spôsobov využitia a spracovania kameňa.

Keďže sa v názve *Slovenský priemysel kameňa* genitívny prívlastok ukazuje ako nevhodný a nevyhovuje ani riešenie s prívlastkami *kamenný, kamenársky*, treba skúmať ďalšie pomenovacie možnosti.

Medzi príklady dokumentujúce v názvoch podnikov používanie slova *priemysel* so zhodným prívlastkom sme zámerne zaradili názov *Štátny ústav pre projektovanie podnikov potravinárskeho priemyslu*. Tento typ názvov — ide o názvy, v ktorých sa označenie zamerania inštitúcie, podniku ap. vyjadruje predložkovým prívlastkom — nie je zriedkavý. (Príklady: *Závody na výrobu vzduchotechnických zariadení, Ústav pre všeobecnú biológiu, Ústav pre súdne lekárstvo, Klinika pre detské choroby* atď.) Podľa tohto modelu by sa mal utvoriť aj jazykovo i vecne vyhovujúci názov podniku, ktorý spracúva kameň. Nazdávame sa, že podoba *Slovenský priemysel na spracovanie kameňa*, teda názov s predložkovým prívlastkom je vyhovujúcou náhradou za problematickú podobu *Slovenský priemysel kameňa*.

I. Masár

SPRÁVY A POSUDKY

Na každý deň slovenčina

(O jazykovom stĺpčeku v bratislavskom Večerníku)

Od apríla roku 1967 rozšíril sa počet jazykových rubriík v bežnej tlači o pravidelný stĺpček *Na každý deň slovenčina* v bratislavskom Večerníku, uverejňovaný raz týždenne v sobotňajšom čísle. Rubriku možno pokladať za súčasť úsilia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra o dvíhanie všeobecnej jazykovej kultúry. Vznik rubriky treba klásť aj do priameho súvisu s konferenciou o kultúre spisovnej slovenčiny (december 1966), na ktorej sa načrtli spôsoby a cesty, ako postupovať pri zvyšovaní úrovne spisovného jazyka v praxi.

Jazykový stĺpček vo Večerníku si dal za cieľ pomáhať v každodenných praktických jazykových otázkach. Chce svojich čitateľov upozorňovať na rečové kazy, chyby, s ktorými sa stretávajú vo svojom najbližšom okolí. Nechce sa však vyhýbať ani problémom jazykovej kultúry v širšom zmysle.

Ako sa tieto predsavzatia za poldruha roka jestvovania plnili, ako možno rubriku hodnotiť? Z hľadiska svojho vopred stanoveného cieľa rubrika svoje

poslanie spĺňa. Veľká časť príspevkov vychádza z bratislavských pomerov, ktoré sú v oblasti reči nezvyčajne zložené, v priemere u používateľov spisovného jazyka priam nevyhovujúce. Témy tohto okruhu sú veľmi rozmanité. Kriticky posudzujú nápisy, s ktorými ľudia denne prichádzajú do styku (v obchodoch, reštauráciách, úradoch, na tlačivách, sprievodných listoch ap.), všimajú si názvy ulíc, nové názvy obchodov atď. Ide tu o istú terapiu najnápadnejších chýb prevažne v písaných prejavoch. Nepíšu sa vždy len kritické poznámky na takéto texty; zodpovedne a citlivo pripravený jazyk písaných textov uvádza sa občas ako vzor. Najväčšou slabosťou bratislavských jazykových pomerov je však hovorená reč. Hoci sa z času na čas píše aj o chybách vo výslovnosti, táto oblasť by si vyžadovala sústavnejšiu pozornosť.

Dost častými témami rubriky sú aktuálne spoločensko-politické jazykové námety. Vysvetľuje sa v nich význam novovznikajúcich slov, objaňuje sa náplň slov, ktoré vyjadrujú nové skutočnosti (napr. v oblasti štátoprávneho usporiadania), píše sa o zmenách pravopisu, o výstižnejšom spôsobe písania rozličných skratiek atď. Tento okruh tém zvyšuje aktuálnosť rubriky, v mnohých prípadoch vykonáva aj istú preventívnu úlohu. Ako prevenciu možno chápať aj predbežné upozornenia na ohýbanie cudzích názvov, pri ktorých sa predpokladá zvýšená frekvencia. Predvídali sa napr. ťažkosti pri skloňovaní názvu mesta Montreal. V Montreale sa konala svetová výstava a bolo pravdepodobné, že meno tohto mesta sa bude každodenne zjavovať v tlači. Upozornilo sa najmä na podobu 6. pádu (koncovka *-e*), kde mohlo nastať kolísanie. Podobne to bolo pred zimnými olympijskými hrami vo francúzskom Grenobli. Vysvetlilo sa, že meno Grenoble nie je nesklonné, naopak, v slovenčine sa dá celkom pravidelne skloňovať.

Závažnú zložku tvoria všeobecne jazykové témy, najmä z gramatiky a lexickej. Vychádzajúc z jednotlivých nespisovných tvarov slov poukazuje sa na ich správne tvorenie, odvodzovanie a ohýbanie, na spisovné používanie predložiek a slovesných väzieb. V oblasti slovníka sa vysvetľuje, prečo isté slová nemožno prijať do spisovného jazyka, v čom odporujú zákonitostiam jazyka.

Vonkajšou podobou, spracovaním vychádzajú tieto jazykové poznámky zo vžitých, tradičných foriem drobných príspevkov v iných, najmä v odborných časopisoch, prípadne zo vzoru, aký sa po dlhé roky ustálil v rozhlasovej jazykovej poradni. Je to osvedčený spôsob, a predsa by sa žiadalo viac prierať na špecifické potreby takého typu novín, akým je Večerník. Najlepšie by sa tu uplatnil esejistický spôsob rozprávania o problémoch reči, približne taký, ako sme ho poznali z pera Zory Jesenskej v známej rubrike *Nelámte si jazyk* v Kultúrnom živote z predchádzajúcich rokov. Čisto jazykový prístup k veci pôsobí dakedy až nevhodne. Týka sa to najmä tém, ktoré vysvetľujú isté princípy pri tvorení alebo odvodzovaní slov. Na osvetlenie problému sa niekedy vymenúvajú celé slovotvorné modely, vyčerpávajúco sa uvádzajú odvodzovacie prípony, takže čitateľ musí mať dojem, že číta odsek z gramatiky. Je známe, že aj takéto témy možno spracovávať pútavo, bez použitia takého množstva čisto odborných výkladov.

Možno predpokladať, že stĺpec o jazyku v bratislavskom Večerníku dostal sa už do vedomia jeho čitateľov. To značí, že sa rubrika môže stať náročnejšia a okrem praktických jazykových rád môže systematicky predkladať aj zložitejšie javy zo štylistiky a skladby.

M. Pisárčiková

,Tlačiarenské' umenie mení svet — ale nesmie meniť ustálené zásady jazyka

K bratislavskej výstave s uvedeným názvom vyšli nielen plagáty, ale aj dva reprezentatívne katalógy na kriedovom papieri. Prvý z nich je osemstránkový a je výťahom z rozsiahlej nepaginovanej brožúry rozdelenej na úvod a osem kapitol.

Prvá otázka, ktorá sa nám pri čítaní plagátov i katalógov vynorí, je prídavné meno *tlačiarenský*. Ako už tvar ukazuje, je odvodené od substantíva *tlačiareň* celkom pravidelne príponou *-ský*, malo by mať teda význam „súvisiaci s tlačiarňou“, ako napr. správne uvádza SSJ IV, str. 533: *t-é zariadenie, t-á technika*, no už nie správne *tlačiarenská farba, t. stroj*. Popri prídavnom mene *tlačiarenský* jestvuje totiž ešte adjektívum *tlačiarsky*, odvodené od názvu remeselníka *tlačiar* a súvisiace s *tlačiarstvom* ako odborom zamestnania. Pre toto prídavné meno správne uvádza SSJ na c. m. tieto doklady: *tlačárska čerň, farba; t-y učeň, úkon; t-a živnosť*. Nepochybne do tejto skupiny patrí aj *tlačiarске umenie*, nie *tlačiarenské*, ako sa uvádza na plagátoch i v katalógoch. Azda je na vine trochu aj SSJ, ktorý nie dosť presne odlišuje obsah obidvoch príbuzných, a predsa nie rovnocenných prídavných mien. Prpravovatelia katalógu a plagátov však nemuseli urobiť túto chybu, keby boli správne prekladali z nemčiny; v oboch katalógoch je totiž paralelný text nemecký a slovenský. A nemecké *Druckkunst* je *tlačiarске umenie*, nie *tlačiarenské*. Žiaľ, týmto nevhodným adjektívom je katalóg priam prepchatý. Tak sa v úvode píše o *tlačiarenskom lise*, hoci má byť *tlačiarsky lis*, v 2. kapitole o *tlačiarenských pokusoch*, hoci mali byť *tlačiarске pokusy* (*Druckversuche*). Ďalej nachodíme napr. *tlačiarenské náradie* (2–23), *tlačiarenské písmo* (2–27), *tlačiarenské písmo* (6–92), hoci aj zmysel, aj paralelný nemecký text (*Druckgerät, Druckbuchstabe, Druckschrift*) si vyžadujú *tlačiarске náradie, tlačiarске písmo, tlačiarске písmo*. Rovnako sa žiada *tlačiarsky učeň* (nie *tlačiarenský učeň*, ako je napr. 7–104) a *tlačiarске remeslo*, nie *tlačiarenské remeslo*, ako je napr. v 8. kapitole. Naproti tomu je jedine správne spojenie *tlačiarenský znak* (4–54 a inde) v zmysle poznávacieho znaku jednotlivých tlačiarň a v niektorých prípadoch *tlačiarenská dielňa* s významom „dielňa v tlačiarňi“.

Popri prídavných menách *tlačiarenský* a *tlačiarsky* s rozdielnym významom sa vyskytuje aj prídavné meno *kníhtlačiarsky* s významom „týkajúci sa kníhtlače, tlačiarstva vôbec“, napr. *kníhtlačiarске umenie, kníhtlačárska dielňa, kníhtlačiarsky erb, kníhtlačiarске zvyky, kníhtlačárska rotačka*.

Okrem tohto základného jazykového problému, s ktorým sa stretáme v uvedených textoch veľmi často, treba upozorniť ešte na iné nesprávnosti. Je tu množstvo chýb a nedôsledností v používaní kvantity. Tak čítame v úvode: *tématika* namiesto *tematika*, *stlpec*, *stlpce* namiesto *stlpec, stlpce*, *zaklínovať* a *klinové písmo* namiesto *zaklinovať* a *klinové písmo*, *Trajanov stlp* namiesto *Trajánov stlp*. Zásadne sa píše *knížka* namiesto *knižka*. S kolísaním dĺžky sa stretáme pri termíne *sádzadlo/sádzadlo*: SSJ ho neuvádza. Pretože ide o novšiu odvodeninu od slovesa *sádzať*, treba za-

Tlmočiť, vybaviť, a nie vyriadiť pozdrav. — J. P. z Chynorian: „V denníku Práca zo 6. nov. 1968 som čítal toto: *Želáme mu skoré uzdravenie. — V poriadku. Vyriadiť.* Sloveso *vyriadiť* mi tu zavadzia, nuž sa spytujem, ako ho obísť.“

Sloveso *vyriadiť* má v spisovnej slovenčine podľa Slovníka slovenského jazyka V (str. 282) tri významy: 1. dať do poriadku, upratať (*vyriadiť izbu*), 2. obriaďiť, vyčistiť (*vyriadiť kotlík*) a 3. vystrojiť, zaopatriť (*mať ho vyriadiť*). Ako vidieť, v spisovnej slovenčine nemá sloveso *vyriadiť* význam „oznámiť v mene niekoho niečo, tlmočiť (pozdrav, blahoželenie niekomu, mienku, odkaz)“. Naproti tomu v spisovnej češtine sloveso *vyříditi* sa používa aj vo význame „odovzdať niekomu od niekoho pozdrav, tlmočiť pozdrav, blahoželenie“. Zaiste pod vplyvom češtiny sa použilo sloveso *vyriadiť* v denníku Práca v dialógu, ktorý uvádza náš pisateľ. Namiesto neho bolo treba použiť výrazy *oznámim, tlmočím mu vaše želanie, zariadim, vybavím*. O preklade českého výrazu *vyříditi pozdrav* sme už v našom časopise písali [K. Palkovič, *České slova říditi, řidič, řada ap. a ich slovenské ekvivalenty*, KS 1, 1967, 145].

J. Jacko

Filtrovaná káva. — Š. K. z Trenčianskych Teplíc sa spytuje, prečo je názov *kapaná káva* nesprávny.

Je to tak až z dvoch príčin. Po prvé od slovesa *kvapkať*, z ktorého je názov utvorený, netvorí sa trpné prídastie (*kvapkaný*). Toto slovo patrí do skupiny tých nedokonavých nepredmetových slovies, ktoré n-ové prídastie nemajú (také sú napr. slovesá *vrieť, kypieť, horieť, bežať* ap.). Takýto tvar je možný iba od dokonavého tvaru slovesa (napr. *odkvapkaný tvaroh*). Po druhé podoba *kapat* je nárečová, tak ako i slová *kapka, kapnúť* ap. Spisovná slovenčina vo význame „tiecť po kvapkách“ pozná len slovesá *kvapkať, kvapnúť*.

Ako teda nazvať druh kávy, ktorý sa pripravuje tak, že horúca voda preteká cez vrstvu kávy a odkvapkáva do pohára? Treba si pomôcť iným slovesom, ktoré rovnako dobre vystihuje spôsob úpravy kávy a pritom má aj tvar trpného prídastia. Je to činnostné prechodné sloveso *filtrovať* a z neho utvorené prídastie *filtrovaný*. Namiesto *kapanej kávy* treba používať názov *filtrovaná káva*.

M. Pisárčiková

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Ročník 3, 1969, číslo 1. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Štefanovič. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé čísla Kčs 3.—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., odl. prev. 49, Komárno. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969

Cena Kčs 3,—